

TANPINAR, BEŞ ŞEHİR VE “HAYATIMIZDA KAYBOLAN ŞEYLER”

Bilal Çakıcı

- Tanpınar'ın çok okunması şaşırtıcı değildir, şaşırtıcı olan bu kadar çok okunan bir yazarın eserlerinde günümüze değin süregelen yanlışlardır. Bu yazıyla *Beş Şehir*'in Konya'sında tespit ettiğim -Şeyh Galip'i, tasavvufu ilgilendiren- temel bir yanlışta dikkatleri çekmek, bu vesileyle aynı metinde yer alan diğer ikincil yanlışları düzeltmek; böylece eserin bundan sonra yapılacak baskılarına küçük de olsa bir katkıda bulunmak istiyorum.

Beş Şehir'in Konya'sını ilk okuduğumda dikkatimi çeken, işin ucunda Tanpınar olduğu için, anlamakta ve izah etmekte zorlandığım bir yanlışın nasıl yapıldığı ve kimden kaynaklandığı zihni mi meşgul etmişti. Başlangıçta, Tanpınar'ın büyüklüğü, ona hayranlığım ve duyduğum saygı beni böyle bir yanlış başkalarında ve başka sebeplerde aramaya yönlendirdi. Çözemediğim düğüm şuydu: Tanpınar, eserlerini eski harflerle yazıyor, bunlar yayın aşamasında başkaları tarafından yeni harflere mi aktarılıyordu? Eğer böyle ise yanlış, çeviri yazı sırasında ortaya çıkmış olabilirdi ama bu durumda böylesi ince eleyip sık dokuyan birisinin, yayımlanmadan önce eserini denetlemediği ortaya çıkardı ki bu da Tanpınar'la telif edemeyeceğim bir durumdu.

Daha sonra Mehmet Kaplan'ın *19. Asır Türk Edebiyatı*'na yazdığı ön sözü tekrar okudum ve şu tespitlerle karşılaştım:

... Denilebilir ki Tanpınar'dan önce Türk edebiyatı bu kadar derin, ince, çok çeşitli görüşleri bir araya getiren terkipçi bir anlayışla ele alınmamıştır. Bu kitapta **ihmal veya dikkatsizlik yüzünden işlenmiş birçok kronoloji hatası**, yazarın maalesef hazırlamadığı ikinci cildin sonuna koymayı

düşündüğü bibliyografya eksikliği ve karışık bazı noktalar vardır. Kitap yeniden basılırken düzeltilmesi veya notlarla belirtilmesi düşünülmüş, fakat eserin bütünlüğünü bozma ve okuyucunun dikkatini dağıtma endişesiyle bundan vazgeçilmiştir. **Tanpınar'ın tarihi ve ictimai [içtimai] vakıalara ve edebi [edebî] metinlere dayanan zengin görüşleri, mukayeseleri, tahlilleri ve tenkitleri yanında bunların büyük bir ehemmiyeti yoktur ...**¹

Ön sözden aktardığım bu metinde, koyu olarak vurguladığım yerlerdeki hususlar bu yazıyı yazma konusunda beni cesaretlendirdi. Benim *Beş Şehir*'de tespit ettiğim yanlış da elbette ihmal ve dikkatsizlik sonucu ortaya çıkmış olmalıydı ve bunun *Beş Şehir*'in önemi, değeri yanında büyük bir ehemmiyeti yoktu ve belki de asıl sorun, onun dikkatinden kaçan bazı ayrıntıların sonraki nesiller tarafından sürdürülmesiydi.

Beş Şehir'in Konya'sında üzerinde duracağım bölüm, eserin ilk baskısında² bulunmamaktadır. Hatta ilk baskıdaki Konya'nın ikinci baskıyla³ birlikte neredeyse tamamen değiştiğini ve sonrakilerin büyük ölçüde bu ikinciye dayandığını belirtmek gerekir.

Beş Şehir'in eleştirel okunmalı en yeni ve genişletilmiş baskısı Beşir Ayvazoğlu'nun "açıklama ve notlar"ıyla ("Beş Şehir" Okuma Kılavuzu) ve metinleri destekleyen görsel malzemelerle Dergâh Yayınları'ndan çıktı. "*Beş Şehir*'in notlandırılmış bir edisyonu"nu hazırlamak düşüncesiyle yapılan bu çalışmanın sonuna eklenen "Beş Şehir Okuma Kılavuzu"nun,

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı*, 3. Baskının 7. tıpkıbasımı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. IX, X, XI (Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın İkinci Baskı için yazdığı Ön Söz'den). Yararlanılan bu eser her ne kadar 2. baskı olarak kaydedilse de Tanpınar'ın adı geçen eseri ilk defa 1942'de, daha sonra birtakım ilavelerle 1956'da yayımlanmıştır. Dolayısıyla elimizdeki kitap, Tanpınar'ın ölümünden sonra M. Kaplan'ın ön sözüyle 3. baskı olarak yayımlanmıştır.

2 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Ülkü, Ankara 1946.

3 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1960.

geniş kapsamlı bir “Tanpınar Sözlüğü”nün hazırlanmasını ilham etmesi ise ayrıca heyecan ve ümit verici.⁴ Bununla birlikte söz konusu yanlışların -birçok yönüyle Tanpınar üzerine yapılacak bundan sonraki çalışmalara ışık tutacak olan- bu son yayında da devam ettiğini belirterek tekrar konumuza dönelim:

Tanpınar, *Beş Şehir*'de Konya ile ilgili bölümün sonlarına doğru Mevleviliğe ait unsurları,

Mevlevî [Mevlevi] âyinini [ayinini] son defa dergâhların kapanmasından biraz evvel, bir kadir gecesi, Konya'da görmüştüm. Bu kadar sembollerle konuşan bir terkip azdır. Her duruşun, tavrın, kıvılcığının ve adımın mânası [manası] vardır. O hırkaya bürünüşler, ilk ney sesinde uyanışlar (ölüm ve haşır), kol açışlar ve ayak kilitleyişler (Mevlevî [Mevlevi] âyininde [ayininde] her Mevlevî [Mevlevi] Ali'nin Zülfikâr'ı olur) bir kitap gibi derin derin anlatan şeylerdir. Asıl sema'a [semaya] gelince, şüphesiz dünyanın en güzel rakslarından biridir. Mukaddesin iklimini zaptetmiş, orada hilkatın sırrını tekrarlayan bir bale... Yazık ki Degas cinsinden bir ressamı çıkmadı.

Karşımda kandillerin titrek ışığında dönen, değişen, süzülen, âdeta maddî [maddi] varlıklarından ayrılan bu insanlar gerçekten aşk şehitleri olmuşlardı ve gerçekten musaffa ruh hâlinde iki yana açık kolları ve rıza ile bükülmüş boyunları ile döne döne semâvâta [semavâta] çıkıyorlardı.

O akşam sema'da [semada] gördüğüm insanları ertesi sabah çarşıda, pazarda işlerinin başında ve bir talebemi lisede karşımda görünce hakikaten şaşırılmıştım. Onları ben arkalarında esen Rast'ın sert rüzgârında uçup gitmiş sanıyordum. Bu ölen ve ertesi sabah dirilmenin sırrını bilen insanların arasına katılamadığıma, o neşveyi bulamadığıma şimdi bile içimde üzülen bir taraf vardır.⁵

şeklinde tasvir ettikten sonra,

Konya'da bulunduğum yıllarda beni sık sık meşgul edenlerden biri de Şeyh Galib'di [Galip'ti]. Mevlevî [Mevlevi] çilesinin bir yılını dergâhta geçirdi. Sanatına tam sahip olduğu devirlerde yazdığını tahmin ettiğim bir **müsveddesi** [**müseddesi**] vardır ki Mevlevî [Mevlevi] âyininin [ayininin] bütün sembollerini, Mevlevî [Mevlevi] macerasını kendisiyle beraber verir.

4 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (Beşir Ayvazoğlu'nun açıklama ve notlarıyla), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 25.

5 *age.*, s. 136-137.

diyerek sözü Şeyh Galip'e getirir ve onun tamamı 9 bent olan bir *müseddes*-sinin 4 bendine yer verir.⁶ *Beş Şehir*'in ikinci baskısından günümüze değin aynen yer alan *müseddes*in eserdeki sıraya göre 2. bendi şöyledir:

Kelâm-ı samtı deryâlar gibi pür cûş söylerler
Muhabbet râzını birbirine hâmûş söylerler
Be-her-dem hûş-ı derdim [hûş der-dem] sırrını bî-hûş söylerler
Rumûz-ı aşkı cümle bî-zebân u gûş söylerler
Gözüm dûş [duş] oldı gördüm bir gürûhu hep külâhîler
Acep heybet acep şevket acep tarz-ı ilâhîler

Bendin düzenleniş biçimi göz önüne alındığında, “Be-her-dem **hûş-ı derdim** sırrını bîhûş söylerler” mısrasındaki **hûş-ı derdim** tamlamasını anlamaya imkân yoktur. Bu tamlamanın tasavvufun temel ilkelerinden biri olan ve “yol erinin aldığı her nefeste gafletten kaçınması, Allah’ı unutması” anlamına gelen **hûş der-dem** şeklinde düzeltilmesiyle şiirdeki tasavvuf kavramları, Tanpınar’ın deyişiyle “Mevlevi ayininin sembolleri” anlaşılır hâle gelecektir.⁷ Tekrar edilen beyitteki **duş (düş, tuş, tüş) olmak** ise “rast gelmek” anlamında, Türkçe birleşik bir fiildir ve -her ne kadar ve-zin bu kelimedede imaleyi gerektirse de- kısa yazılmalıdır.

Eserdeki sıraya göre *müseddes*in 3. bendi şöyledir:

Melekler reşk ider bir tavr u âdâb u rüsûmı var
Melekler [Melikler] mâlik olmaz deff ü ney tabl u kudûmı var
Semâ’ meydânının hem mihr ü meh çarh-ı nücûmı [çarh u nücûmı] var
Husûsâ içlerinde zât-ı Mevlânâ-yı Rûmî var
Gözüm dûş [duş] oldı gördüm bir gürûhu hep külâhîler
Acep heybet acep şevket acep tarz-ı ilâhîler

6 *Müseddes*: Altı mısralık bentlerden oluşan bir nazım şekli. Şeyh Galip’in bu *müseddes*inde her bendin sonunda tekrar edilen “Gözüm düş oldı gördüm bir gürûhu hep külâhîler / Acep heybet acep şevket acep tarz-ı ilâhîler” beyti Mahremî’ye aittir [Prof. Dr. Abdulkadir Güner, *Şeyh Gâlib Divânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993].

7 **Hûş der-dem**le beraber tasavvufun **nazar ber-kadem** (yürürken gaflete sebep olacak herhangi bir şeyi görmemek için gözü ayağa dikmek), **sefer der-vatan** (lüzumsuz seyahatlerden vazgeçip beşerî sıfatlardan ilahî sıfatlara ulaşırarak olan iç âlemdeki yolculuğa yönelmek), **halvet der-encümen** (surette ve zahirde halk içinde bulunurken manen ve batınen Hak ile beraber olmak), **yâd-kerd** (diliyle veya gönlüyle Allah’ı zikretmek), **bâz-geşt** (zikrederken “Allahım! Maksadım sensin, gayem senin rızanı kazanmaktır” cümlesini tekrarlamak), **nigâh-dâşt** (kelime-i tevhidi söylerken aklından bütün yersiz düşünceleri atmak), **yâd-dâşt** (her zaman Allah’tan haberdar olmak) olmak üzere 8 ilkesi vardır (bk. Hamid Algar, “Hâcegân”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 14, s. 431).

Bu bendin 2. mısrasındaki **melekler** kelimesi **melikler** şeklinde olmalıdır. Böylece Mevlevilerin meleklerin gıpta ettikleri tavır, adap ve usulleri; meliklerin (hükümdarların) sahip olmadığı def, ney, davul ve kudümlerinin olduğu açıkça anlaşılacaktır. 3. mısradaki **çarh-ı nücûm** tamlamasının ise hem anlam hem de mısradaki kurgu gereği **çarh u nücûm** şeklinde okunması gerekmektedir.

“Tanpınar’ın kullandığı her bilginin kaynağına ulaşma” çabasıyla hazırlanan *Beş Şehir*’in son yayınından sayıca az ama nitelik açısından çok önemli olduğunu düşündüğüm bu türden yanlışları düzeltmesi beklenirken “...[Şeyh Galip’in] sanatına tam sahip olduğu devirlerde yazdığını tahmin ettiğim bir **müseddesi** vardır ki Mevlevî [Mevlevî] âyininin [ayininin] bütün sembollerini, Mevlevî [Mevlevî] macerasını kendisiyle beraber verir.” cümlesindeki **müseddesi** kelimesinin **müveddesi** şekline dönüşmesi, “hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyduğumuz üzüntü”yü bir kat daha artırmaktadır.

ESKİ KONYA LİSESİ'NİN ÜST
KATINDA KÜÇÜK BİR ODADA
YATARDIM. BİNANIN YANI
BAŞINDAKİ HAPİSHANEDEN
BAZEN DE ÖBÜR YANINDAKİ
KÖTÜ EVLERDEN GÜNÜN
HER SAATİNDE BAHÇEDEKİ
ÇOCUK SESLERİNE VE
KENDİ ÇALIŞMALARIMA
MAHPUSLARIN SÖYLEDİKLERİ
TÜRKÜLERİN HÜZNÜ
KARIŞIRDI. FAKAT BEN
ONLARI ASIL TAKYE
DAĞLARINI AKŞAMIN
KIZARTTIĞI SAATLERDE
DİNLEMİYİ SEVERDİM. BİR
DE SABAHA DOĞRU ŞEHRE
SEBZE VE MEYVA GETİREN
ARABALARIN SÖKÜNÜ BENİ
UYANDIRDIKLARI ZAMAN.

nışın ve adının mânası vardır. O hırkaya bürünüşler, ilk ney se-
sinde uyanışlar (ölüm ve haşır), kol açışlar ve ayak kilitleyişler
(Mevlevî âyininde her Mevlevî, Ali'nin Zülfikâr'ı olur) bir kitap
gibi derin derin anlatan şeylerdir. Asıl sema'a gelince, şüphesiz
dünyanın en güzel rakslarından biridir. Mukaddesin iklimini
zaptetmiş, orada hilkatın sırrını tekrarlayan bir bale...⁶⁴ Yazık ki
Degas⁶⁵ cinsinden bir ressamı çıkmadı.

Karşımda kandillerin titrek ışığında dönen, değişen, süzül-
len, âdeta maddî varlıklarından ayrılan bu insanlar gerçekten
aşk şehitleri olmuşlardı ve gerçekten musaffa ruh hâlinde iki
yana açık kolları ve rıza ile bükülmüş boyunları ile döne döne
semâvâta çıkıyorlardı.

O akşam sema'da gördüğüm insanları ertesi sabah çarşıda,
pazarda işlerinin başında ve bir talebemi lisede karşımda görün-
ce hakikaten şaşırmıştım. Onları ben arkalarında esen Rast'ın
sert rüzgârında uçup gitmiş sanıyordum. Bu ölen ve ertesi sa-
bah dirilmenin sırrını bilen insanların arasına katılamadığıma, o
neşveyi bulamadığıma şimdi bile içimde üzülen bir taraf vardır.

Konya'da bulunduğum yıllarda beni sık sık meşgul eden-
lerden biri de Şeyh Galib'di. Mevlevî çilesinin bir yılını dergâh-
ta geçirdi. Sanatına tam sahip olduğu devirlerde yazdığını tah-
min ettiğim bir **mûsveddesi** vardır ki Mevlevî âyininin bütün
sembollerini, Mevlevî macerasını kendisiyle beraber verir.

*Kimi mest-i muhabbet hâne-i hammârdan gelmiş
Kimi medhuş-i hayret şu'le-i dîdârdan gelmiş
Kimi hurşîde benzer âlem-i envârdan gelmiş
Kimi varmış diyâr-ı vahdete tekrârdan gelmiş
Gözüm dûş oldu gördüm bir gürâhu hep külâhîler
Aceb heybet aceb şevket aceb tarz-ı ilâhîler
Kelâm-ı samtı deryâlar gibi pür cûş söylerler
Muhabbet râzını birbirine hâmûş söylerler
Be-her-dem **hûş-i derdim** sırrını bîhûş söylerler
Rumûz-i aşkı cümle bî-zebân u gûş söylerler
Gözüm **dûş oldu** gördüm bir gürâhu hep külâhîler
Aceb heybet aceb şevket aceb tarz-ı ilâhîler*

...